

GIESMĖ PARIBIUI

A Book of the Grand Duchy of Lithuania. Towards the Traditions of European Community. A Joint Publication of Scientists and Writers from Belarus, Lithuania and Poland / Книга Вялікага княства Літоўскага. Да эўрапейскіх традыцый супольнасці. Сумесная публікацыя навукоўцаў і пісьменьнікаў Беларусі, Літвы Польшчы / Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės knyga. Bendrą Europos tradicijų link. Bendras baltarusių, lietuvių ir lenkų mokslininkų ir rašytojų darbas / Księga Wielkiego Księstwa Litewskiego. Ku europejskim tradycjom wspólnotowości. Wspólna publikacja naukowców i pisarzy z Białorusi, Litwy i Polski.

Konceptja Andrzej Strumiłło. Wydawca undacja Pogranicze przy współpracy Ośrodka „Pogranicze – sztuk, kultur, narodów“, uprawniony na podstawie umowy linencji Narodowe Centrum Kultury. Sejny, 2008, 551 p.

Turime dvidešimties įvairių šalių autorių parašytą, gausiai iliustruotą Knygą, kurią būtų sunku vienareikšmiškai apibūdinti tiek žanro, tiek kitais požiūriais. Joje yra ir rašytojų, menininkų esė, pagrįstų autorių išgyvenimais, prisiminimais, ir tradicinių istorikų mokslinių straipsnių, ir žanro taisyklių nesuvaržytų įžvalgų apie praeitį ir dabartį. Visi tekstai lygiagrečiai teikiami keturiomis kalbomis – anglų, baltarusių, lietuvių ir lenkų. Andrzejaus Strumiłło įdėta beveik 250 iliustracijų, kurios ne tik papildo tekstus, bet ir pačios pasakoja, atlieka autorinio meninio „vizualaus teksto“ vaidmenį. Be jų Knyga prarastų didelę dalį emocinio poveikio.

Neketinu tradicine prasme anoutuoti ar recenzuoti visų Knygos tekstų. Kiekvienas skaitytojas juos perskaitys, pajaus, suvoks savaip, priims ar atmes. Šis rašinys tėra mėginimas suprasti sudarytojų sukurtas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės praeities, jos sąsajų su šiuolaikine Europos tautų bendrija vizijas.

Pačioje pradžioje laiškas, pasirašytas Czesława Miłoszo, Andrzejaus Strumiłło, Tomo Venclovos:

Šiais Europai reikšmingais laikais, kai tautos stengiasi sukurti bendrą ūkinę, politinę ir kultūrinę erdvę, mes, žemiau pasirašiusieji, jausdami pareigą prieš protėvius, siūlome parengti ir išleisti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Didžiąją Knygą.

Prieš šimtmečius didžiuliuose Rytų Europos plotuose įsikūrusi lietuvių, lenkų ir rusinų valstybė tapo sąlyga tautų, kultūrų ir religijų bendram egzistavimui lygybės ir tolerancijos principais.

Trimis kalbomis išleista Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Didžioji Knyga, į kurią susidėlios žymių Baltarusijos, Lietuvos ir Lenkijos autorių esė, istorikų darbai, istorinė ikonografija ir fotografija, parodanti šiandieninį istorinių vietų vaizdą, mūsų tautoms primins aukštesnių kartų pralaimėjimus ir pergales, padės teisingiau suprasti bendros istorijos esmę. (p.19)

Taip 2004 m. kovo 21 d. gimė Didžiosios knygos idėja. Jos sudarytojas Strumiūlo „Įvade“ rašo:

Turėjau vilties, kad autoriai norės parašyti esė – nevengdami jiems artimų istorijos mokslo sričių nei asmeninių įsitikinimų – esė, kurios atskleistų sintetinę nuomonę ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės fenomeno įvertinimą, tie tekstai turėjo būti skirti šiuolaikiniams skaitytojams šalių, kurios anuomet kartu kūrė Didžiąją Lietuvos Kunigaikštystę, o šandien kuria bendrą besivienijančią Europą. Turėjau viltį, kad esminiai ilgaamžės istorinės substancijos momentai suras savo autorių. Žinojau, kad daugiatautis kolektyvas neparašys Didžiosios Kunigaikštystės likimo sintezės, bet suteiks galimybę pažvelgti į praeitį iš daugelio pusių, o tai gali padėti objektyviai ją įvertinti bei parodyti dažnai nutylimą baltarusių vaidmenį toje valstybėje. Turėjau viltį, kad senų tiesų priminimas padės pakoreguoti daugybę neteisingų mūsų praeities vertinimų, kuriuos sąmoningai skelbia okupantai, sovietinė ir posovietinė historiografija bei akli pastarojo šimtmečio nacionalistai. (p. 10–25)

Jis ypač pabrėžia:

Tačiau mano pirminis sumanymas pasirodė esąs sunkiai įgyvendinamas. Surinkau tokią skirtingą medžiagą, kokios skirtingos buvo domėjimosi sritys ir asmenybės, atskirų autorių įdirbiai ir pažiūros. Daugelis istorijos plotų ir problemų liko neaptarta. Tačiau ši knyga ir neturėjo būti istorijos vadovėlis. (p. 23)

Knygos leidėjas Krzysztof Czyżewski straipsnyje „Knygos piliečiai“ (p. 534–551) ši autorinių tekstų rinkinį pavadino „Slėpinga Lenkijos ir Lietuvos sąjungos Knyga“ antrindamas bendradarbiui A. Strumiūlo:

Mes ir neplanavome parengti vientisą, drauge suredaguotą tekstą, nei tokį, kuris atskleistų vienodą Didžiosios Kunigaikštystės istorijos suvokimą, vienodą jos interpretaciją. Tai greičiau atminties knyga, skirta ilgaamžės valstybinės ir kultūrinės bendrijos fenomenui, gyvavusiam Abiejų Tautų Respublikos žemėse, knyga, kurioje kiekvienas autorius galėjo pasirinkti jam tinkamą formą ir savo „dedikacijos“ temą. (p. 547)

Perskaičius rašytinius ir vizualiuosius Knygos tekstus, apėmė jausmas, kad jos sumanytojai, sudarytojai ir leidėjai kūrė Paribiui dedikuotą Giesmę, skirtą XXI a. pradžios Skaitytojams, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės „paveldėtojams“, siekė, kad kiekvienas galėtų pasijusti seniai pasibaigusios epochos bendrapiliečiu, o svarbiausia – geriau pažintų vieni kitus, suprastų per šimtmečius susiklosčiusios, kitusios ir tebekintančios istorinės atminties vingrybes, kurios įvairiausiai būdais veikia sąmonę net tu, kurie lyg ir nesidomi istorija. Kiekvienas Knygos Skaitytojas, neslegiamas grynai mokslinio teksto „autoriteto“, gali sutikti su autorių teikiamomis interpretacijomis ar su jomis diskutuoti. Tai, mano supratimu, ir yra didžioji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės knygos prasmė, jos vertė. Ji žadina poreikį kiekvienam savarankiškai mąstyti apie praeitį, kurtis savąjį pasakojimą, o tokį jau susikūrusiesiems pamatyti kitų, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų kalba kalbant, „brolių“, šandien kaimy-

nų, kitomis spalvomis nuspalvintą istorijos kraštovaizdį, suvokti sąvokų „paribys“ ir jo „piliečiai“ įvairovę, ugdyti savyje, naujosios Europos piliečio savimonę, kurios vienas svarbiausių bruožų yra pakantumas kita kalba kalbančiam, kitaip tikinčiam ar mąstančiam apie praeitį ir ateitį.

Sąvoka „paribys“ daugiaprasė. Paribių yra daug, jie įvairūs – fiziniai ir dvasiniai, tikri ir menami. Yra daugybė priežasčių, kodėl žvelgiant į praeitį, joje pamatomi vieno ar kito pavidalo paribiai. Tai – dvasinės individo, grupės, bendrijos būsenos fenomenas. Paribius praeityje sukuria šiuolaikiniai žmonės, jų istorinė atmintis. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės knyga – geriausias to patvirtinimas.

Tai liudija baltarusiškoji gaida, kuri Knygoje skamba stipriausiai. Pabrėždama tai jokių būdu nenoriu priekaištauti jos sumanytojams ir sudarytojams. Priešingai, esu įsitikinusi, kad tie, kurie perskaitys dalykinės informacijos prisotintą Hienadzo Sahanovičiaus straipsnį „Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė kaip baltarusių istoriografijos veidrodis“ (p. 244–273), atkreips dėmesį į apibendrinančią autoriaus mintį:

LDK mitas yra tas pamatinis baltarusių tautinio tapatumo komponentas, kuris prieštarauja oficialiajai ideologijai ir reintegracijos į Rusijos sudėtį politikai. Nesudėję į pamatus LDK istorinės patirties ir vertybių, baltarusiai niekada nepajėgs pastatyti tikrųjų savo tautos namų. (p. 267)

Taigi sužinos labai daug naujo, gebės geriau suprasti šiandienos baltarusių santykį su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, jų istorinę savimonę, istorinės atminties formavimo būdus ir su tuo susijusias ideologines politines valdžios manipuliacijas bei joms priešingą praeities mitologizaciją, suprasti, kodėl šiuolaikinė tautinė baltarusių istoriografija kuria lietuvių istorinei atminčiai neįprastą, dažnai nepriimtina bendros praeities paveikslą.

Susimąstyti ragina Siarhejaus Dubaveco svarstymai apie tai, kad šiuolaikinėje Baltarusijoje politika be kultūros virsta politikos karu su kultūra, kur kariaujama ne dėl šio palikimo, bet prieš patį palikimą („Politikos karas su kultūra. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės palikimas absurdiškame pasaulyje“, p. 283–301). Autorius atvirai prabyla apie grėsmę, kurią kelia dabartinė padėtis Baltarusijoje, kurios „tauta taip ilgai nepažino jai derančios savimonės, kad, staiga atgavusi laisvę, yra pasirengusi išsiliesti į visą pasaulį pačia savo siela, neįgijusia jokios pasauliui suprantamos geopolitinės orientacijos, nesusiformavusia pagal jokio regioninės misijos žanro reikalavimus, neįsisąmoninusia šiandien Vidurio Europoje įsivyravusių elgesio standartų, kai net Serbija jau nebedrįsta atsakyti nauja agresija į Kosovo nepriklausomybę“; jis prognozuoja, kad šis „sielos gaivalas prasiverš pačia parankiausia vaga – ten, kur kiti neužėmę vietos ir neapsigyvenę arba užėmę vietą ir apsigyvenę „neteisėtai“. Šio neteisėtumo iš tiesų neįmanoma įrodyti, todėl priešakyje žengia emocijos... Kalbu apie pretenzijas į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės palikimą ir Vilnių“ (p. 283, 285).

Šie Dubaveco žodžiai skamba kaip perspėjimas tiek patiems tautinę ideologiją kuriantiems bei puoselėjantiems baltarusiams, tiek visiems kitiems Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos paveldėtojams, kaip priminimas:

LDK palikimas – tai ne baltarusių, ne lietuvių ir ne lenkų problema ir ne ginčų, dalybų ar ekspansijos objektas. Jis egzistuoja pats savaime. Jis unikalus tik kaip visuma, kaip mūsų bendra Antika. Jis gyvas vienalyčiu atbalsiu visų LDK palikuonių sielose, nepriklausomai nuo jų dabartinės tautybės. Tačiau, skirtingai negu Antika, jis netapo tekstu, nes mes ištampėme jo herojus po savo tautinius sąsiuvinius ir kuriame savo naujas legendas, sprausdami tūkstantmetę istoriją į savo dabartinių teritorijų ribas, tarsi po plunksnelę pešiotume šventąją dvasią. (p. 293)

Lietuvos istoriko Rūsčio Kamuntavičiaus straipsnis „LDK susidarymas: pagal lietuvius ir baltarusius“ (p. 46–72) papildė baltarusiškąją Knygos temą pasvarstymais apie istorinius šiuolaikinės Baltarusijos ir Lietuvos pasakojimus. Autorius analizuoja, kokiomis tiesomis gyvena viena ir kita tauta, ieško atsakymo į klausimą, kodėl taip atsitiko, kodėl šiandien lietuvis, paėmęs baltarusio parašytą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją, pagalvotų, jog kaimynai šį reikalą nelabai išmano, nes valstybės susikūrimo priežastys jiems atrodo kitaip nei lietuvių rašytose istorijose.

Palyginti su emocijomis pastangomis surasti, per įvykių peripetijas įprasminėti Baltarusijos ir baltarusių vietą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės praeityje, kitų dviejų tautų paveldėtojų – lenkų ir lietuvių – ilga ir įvairi, kupina įtampų ir bendradarbiavimo, sudėtingų jų tarpusavio santykių istorija, man pasirodė papasakota blankiai, daugiau iš pareigos būti Knygos piliečiais nei vidinio poreikio išsikalbėti. Mančiau, kad tuo nereikėtų stebėtis. Lenkų ir lietuvių istorinė atmintis ir savimone klostėsi Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei dar egzistuojant. Tai liudija lenkiško ir lietuviško patriotizmo kupini tų laikų diskusiniai tekstai. XIX–XX a. moderniosios lenkų ir lietuvių tautos perėmė joms labiausiai tikusią istorinės atminties dalį, papildė naujais elementais, istorikai atliko jos įtvirtinimo darbus.

Iš lietuviškų Knygos tekstų išsiskiria Tomo Venclovos straipsnis „Dar kartą apie magiškąjį Europos miestą“ (p. 306–319). Pasitelkęs Vilnių kaip miestą simbolį autorius apnuogina ir įtaigiai paaiškina valstybines bei tautines Lenkijos, Lietuvos, Abiejų Tautų Respublikos, lenkų, lietuvių praeities kontroversijas, o kartu brėžia gaires ateičiai, rašydamas:

Lietuvos sostinė kiekvienai tautinei grupei yra savęs įtvirtinimo vieta bei kitoniškumo terpė – kitoniškumo, kuris dažnai buvo ir kartais vis dar yra demonizuojamas. Tokia pat kitoniška buvo visa Didžioji Kunigaikštystė lyginant su Karūna. Manau, kad būtent tai yra Vilniaus šansas. Miestas turi kiekvienam priminti tą kitoniškumą, bet jo nedemonizuoti; turi išnaudoti visus savo kultūrinio ir istorinio palikimo elementus, bet ne senų kivirčų prisiminimus. (p. 315)

Knygos dvasiai, man regis, geriausiai atliepia baigiamieji Venclovos straipsnio žodžiai:

Lietuvių laimėjimas Vilniuje, kuris galų gale tapo tikru Europos miestu, yra nenuginčijamas – galime jį lyginti su lenkų laimėjimu dabartinėse Lenkijos Vakarų žemėse. Tik jį derėtų papildyti suvokimu, kad Vilnius nėra vienos etninės grupės išskirtinė nuosavybė. Kadangi esu lietuvis, jaučiu pareigą pabrėžti, kad Vilnius nėra vien lietuviškas; jeigu būčiau lenkas, be abejo, savo pareigą laikyčiau pabrėžti, kad jis yra visų pirma lietuviškas. (p. 317, 319)

Kad šioje žemėje šimtmečiais viena šalia kitos gyvenusių tautų palikuonys netolimoje praityje jau susidūrė su bendrabūvio tragedija, byloja kitoniškumo, tautinio, kultūrinio paribio ir juos įkūnijantys, Vilniaus temas pratęsiantys, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žydams, jų likimui skirtieji daugiasluoksniai, bendražmogiškąsias vertybes įprasminantys Czesławo Miłoszo („Tautybės“, p. 332–355) ir Davido Katzo („Žydiškoji Lietuva“, p. 358–371) tekstai.

XIX a.–XX a. pradžios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės praeities paveldėtojų sudėtingas dvasines būsenas perteikia tekstų, skirtų lenkų ir lietuvių tapatybės, jų sąryšio su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūrinėmis tradicijomis bei naujuoju nacionalizmu, kai keitėsi tautos samprata, autoriai: Egidijus Aleksandravičius straipsnyje „Lietuvos Didžioji Kunigaikštija XIX amžiaus politinėje vaizduotėje“ (p. 224–241), Bronius Makauskas „Mykolo Römerio *Dienoraštis* – „paskutinio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečio“ epochos liudijimas“ (p. 448–473), Juliuszas Bardachas „Apie krajovcus, krajovcų judėjimą ir jų patriotizmą – anksčiau ir šiandien“ (p. 494–531). Straipsniuose pulsuoja Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečių, jos palikimo puoselėtojų ir gimstančių moderniųjų tautų atstovų emocinės būsenos, jų sankirtos, per kurias šių dienų žmogus gali pajusti moderniųjų laikų pradžioje likimo valia atsidūrusiųjų Paribyje situaciją.

Ir visgi Knygą perskaičius neapleido keistas jausmas – kažko joje trūksta, bet ko? Ir supratau – Ukrainos. Jos vardas nepaminėtas Laiške, nerasime ukrainiečių ir tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečių. Tiesa, ukrainiečiai kartais prisimenami Knygos puslapiuose, bet tik probėgšmais, o pačių šiuolaikinės Ukrainos, kuri ieško savo vietos naujoje Europos tautų bendrijoje, atstovų balso Knygoje nėra. Galima tik klausti, kodėl? Juk šiuolaikinės Ukrainos žemės su Kijevu ne vieną šimtą metų buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sudėtyje, tiesa, 1569 m. buvo prijungtos prie Lenkijos, bet tuo pat metu tapo jungtinės Lenkijos-Lietuvos valstybės – Abiejų Tautų Respublikos – dalimi. Ukrainos istorikų tyrimai liudija, kad ukrainiečių istorinėje atmintyje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikai – gyvi ir šiandien. Prisiminiau ir prieš keletą metų Vidurio Rytų Europos šalių istorikų konferencijoje Liubline nuskambėjusius Natalijos Jakovenkos žodžius, kad Ukrainą galima palyginti su paukščiu, susisukusiu lizdą judraus vieškelio viduryje. Sakyčiau, geresnės metaforos Pari-

bio jausenai ir nerasi. Tačiau Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės knygos vieškelyje Ukrainos istoriniam lizdui vietos, deja, neatsirado...

Gal Ukrainą „nustelbė“ stiprus sudarytojų noras „parodyti dažnai nutylimą baltarusių vaidmenį toje valstybėje“, gal būta kitų motyvų ar priežasčių. Tačiau gaila, kad Ukrainos žemes skaitytojai pamatys tik Knygos iliustracijose – senuose XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapiuose.

Jūratė Kiaupienė